

KULTTUURIPOLKUJA MÄNTSÄLÄN METSIIN

Opas kulttuuriseen kestävyyteen

Kulttuuripolkuja Mäntsälän metsiin
Opas kulttuuriseen kestävyYTEEN

© Metsätalouden kehittämiskeskus Tapio 2010

Pekka Virtanen, Airi Matila

Kannen kuvat

Simo Virtanen

Taitto

Katja Tiilikka

Julkaistu internetissä huhtikuussa 2010.

Saatavissa <http://www.metsavastaa.net/raportit> sekä <http://www.tapio.fi/verkkojulkaisut>

ISBN 978-952-5694-50-5

Suosittelava viittaustapa:

Virtanen, P. & Matila, A. 2010. Kulttuuripolkuja Mäntsälän metsiin Opas kulttuuriseen kestävyYTEEN. Metsätalouden kehittämiskeskus Tapion julkaisuja.

KULTTUURIPOLKUJA MÄNTSÄLÄN METSIIN

Opas kulttuuriseen kestävyYTEEN

SisällyS

Saate	4
1 Ukonvaajat	5
2 Metsän viljaa	7
3 Torpat ja kartanot	8
4 Omavaraistaloudesta kohti sahateollisuutta	10
5 Lankarullia, tulitikkuja ja puutaloja	12
6 Metsästä kotiin ja myytäväksi	13
7 Metsänhoitoa ja kulttuurimaisemia	15
8 Tulevaisuuden puu	17
Kirjallisuutta	18
Muita Mäntsälä-kirjoja	18

Mäntsälän kulttuurimetsät ovat osa suomalaisen metsän menneisyyttä, nykypäivää ja tulevaisuutta. Metsää on hyödynnetty metsästyksen, tervantuotantoon, kaskeamiseen sekä rakennus-, tarve- ja polttopuiden hankkimiseen. Metsä on joutunut siirtymään peltojen, teiden ja asutuksen tieltä.

Menneen näkeminen auttaa ymmärtämään tätä päivää ja antaa pohjan tulevalle. Metsiä katsellaan tässä oppaassa 8000 vuoden ajalta. Menneisyyttä voi katsella romanttisesti ohitettuna vaiheena, se on kuitenkin tärkeä nykyisyyden tekijä ja uusien virikkeiden antaja. Puuttomassa maailmassa ei olisi ihmistä. Ei olisi myöskään Mäntyselkää, josta Mäntsälän nimen arvellaan kehittyneen.

Paikalliset metsäkuvat kytkeytyvät myös maailman kehityskuluihin. Kulttuurien muutokset ovat kulkeneet eri tahtiin, eri polkuja pitkin ja paikallisin vivahtein. Raudan valmistus opittiin Suomessa 2500 vuotta sitten, 500 vuotta myöhemmin kuin Euroopan ydinalueilla. Tänään suomalainen hakkuukone kuljetetaan maailman käyttökohteisiin muutamassa viikossa.

Suomessa keskustellaan kansallisten metsä- ja puu-innovaatiokeskusten perustamisesta mutta myös tulee panostaa paikalliseen osaamiseen. Opetuksen, tekniikan, muotoilun, taiteen, metsävarojen käytön, teollisuuden, käsityön, yrittämisen ja verkostojen luomisen piirissä on paljon mahdollisuuksia.

Opas on osa Tapion, TTS tutkimuksen ja Viron metsätaloukskeskuksen (Riigimetsa Majandamise Keskus RMK) yhteistyötä, joka saa osarahoitusta EU:n Central Baltic Interreg IV A-ohjelmasta. Lisätietoa hankkeesta <http://www.metsavastaa.net/metsakulttuuri>.

Vuosisadan vaihteessa hiilimiilut savusivat monilla tahoilla kotipitäjäämme. Kitkerä savun haju, joka syntyi puun ja maan kytemisestä, tuntui laajoilla alueilla. Työ tehtiin omaan taitoon ja opittuun perimätietoon nojautuen ja alue, josta toimeentulo piti etsiä, oli suppea. Nyt noilla samoilla miilunpolttopaikoilla kasvaa täysikokoisia puita, mutta lapionpisto maaperään tuo esiin kerroksen hiilijätettä. Sitä katsellessa tuntuu siltä, kuin tuossa lapiollisessa olisi tavallisen mäntsäläläisen arkipäivän historia ja joka ei vielä vuosisadassakaan ole lahonnut. Samalla tavalla me löydämme ympäriltämme merkkejä menneiden sukupolvien työstä, jos vain meillä on siihen harrastusta ja silmät, jotka etsivät niitä nähdäkseen. XI, sivu13.

SIMO VIRTANEN

Apposen kenkätehtaan ytimessä olivat puiset lestit.

1 Ukonvaajat

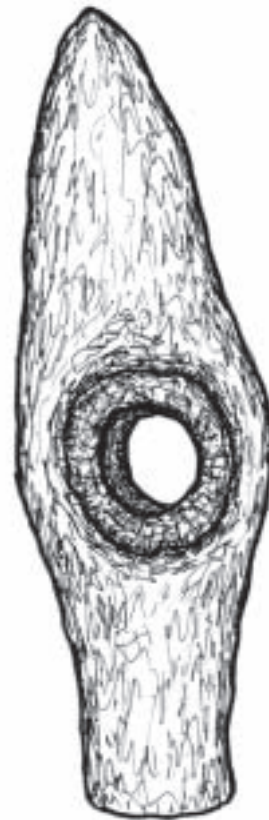
Löytäjä saattoi tulkita 1800-luvulla maasta löytyneen kivikirveen terän ukonvaajaksi, salamaniskussa syntyneeksi taikaesineeksi. Ukonvaaja suojasi talon perustuksissa asukkaitaan onnettomuuksilta. Tänä päivänä useat osaavat tunnistaa kivikauden esineen mutta metsässä oleva kivikautinen painauma, kvartsilouhos tai kiviröykkiö jäävät ehkä huomiotta.

Mäntsälän alkuvaiheista ei ole tietoa aikalaisten kirjoituksina. Varhainen keräilijä-metsästäjä jätti kyllä jälkiä itsestään. Säilyneet kiviröykkiöt sekä kivikirveet ja -taltat ilmentävät alueen 8000 vuoden ikäistä kulttuurihistoriaa. Kivikaudella käytettiin paljon puuta ja muita luonnonmateriaaleja, mutta hajoavina aineksina ne eivät ole säilyneet tähän päivään. Toistaiseksi Mäntsälässä on varmistunut vain yksi esihistoriallinen asuinpaikka runsaan 60 muun löydöksen ohella. Lahden ja Askolan arvokkaat arkeologiset löydöt antavat aihetta Mäntsälän tarkempaan kartoitukseen.

Viimeisin arkeologinen inventointi tehtiin Mäntsälässä kesällä 2009. Museovirasto kartoitti suunnitella olevan maakaasuputken reitillä mahdollisesti löytyviä muinaisjäännöksiä. Koekaivauksia tehtiin myös Nummisten Alikartanossa tarkoituksena paikantaa Nordenskiöldin veljesten kullan valmistukseen tehty laboratorio.

Mäntsälän historian kulmakivi on puukirkon valmistuminen vuonna 1585. Paikkakunnalla oli noin sata tilaa, joiden apu oli tarpeen rakennustöissä, materiaalien hankinnassa ja valmiin kirkon ylläpidossa. Kirkon rakentajien esi-isät olivat Hämeestä tulleita

PEKKA VIRTANEN

Mäntsälän Soukkiosta löytynyt vasarakerveen terä on lähes 4500 vuoden takaa.

eränkävijöitä, jotka olivat havainneet Mäntsälän metsät sopivaksi asuinpaikaksi. Kristillisessä pyhäkössä julistettiin uutta uskoa, mutta sen rinnalla metsänhaltijat ja muut kansanuskon metsäkuvastot määrittivät paikallisen rahvaan luontosuhdetta.

Vanhan Porvoontien varrella, Kerämäen tienhaaran lähellä, on vielä vankasti pystyssä hirsirunkoinen, alkuaan pärekattoinen ja huoneen suuruinen punamultainen Ojasen mökki. Kun öljynkuljetus alkoi lisääntyä 1960-luvulla Porvoontiellä, levennettiin öljysoratietä uusien, entistä suurempien tankkiautojen tarpeita vastaavasti. Sentti sentiltä tie leveni talon suuntaan. Tienmutkan sisäkaarteessa kasvanut komea tammi joutui uhatuksi. Muistan, kuinka Fanny puolusti kiivaasti tammea tienlevennyssuunnitelmia vastaan aina kun niitä oli esillä. Fannyn huolella vaalima tammi on säilynyt tuuheana ja vihreänä tienmuutosten jälkeenkin. XIV, sivut 13-14.

Perinteiden kautta katseltiin metsään päin muutenkin. Taloittain tai kyläkunnittain otettiin käyttöön lähimetsät, joita hyödynnettiin yhteisomistuksen ja keskinäisen sopimuksen periaatteilla. Kaskeamisen ja metsästyksen hallinta-alueet saattoivat sijaita kaukanakin. Tilaa riitti alussa, mutta hiljalleen uudet asukkaat, naapurialueiden leviäminen, erilaiset metsänkäyttötarpeet, kaskiviljely, peltojen raivaus sekä kruunun ja kirkon vaateet synnyttivät ristiriitoja.

Asumukset savuvanoineen ja kaskeaminen olivat näkyviä metsänkäytön merkkejä. Rakennuskantaa uusittiin tarpeiden ja mahdollisuuksien mukaan. Terveet hirret käytettiin uudelleen, huonoimmat poltettiin tai jätettiin maatumaan. Huolta pitäen puu säilyi kuitenkin pitkään. Esimerkiksi Alikartanon aikoinaan päärakennuksena toiminut alipyntinki on rakennettu 1730-luvulla.

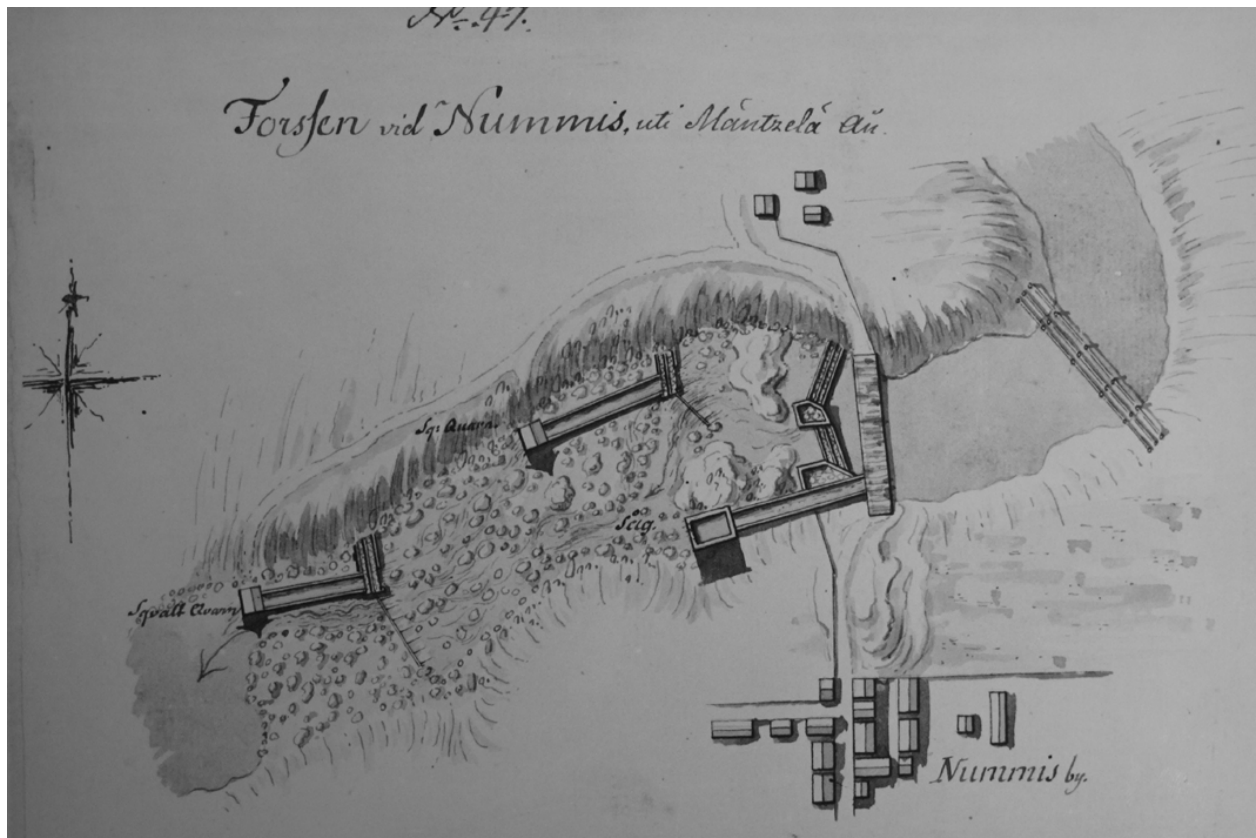
Alikartanon puinen päärakennus 1730-luvulta toimii nykyisin kahvilana.

Ihmisten ja karjan kulkuväylät olivat aluksi pieniä polkuja, joissa kärryilläkin liikkuminen oli vaikeaa. Samoille kohdoin rakennettiin uudet, lopulta ajoneuvoja kannattavat maantiet. Moni nykyinen avaran peltoaukean vieritse kulkeva autotie on alun perin syntynyt pienestä, juuri ja juuri havaittavasta metsäpolusta. Kirkonkylästä Porvooseen, Hollolaan, Hämeenlinnaan ja Helsinkiin kulkevat tiet vaativat laajaa suunnittelua puhumattakaan nykyisestä Helsinki-Lahti -moottoritiestä.

SIMO VIRTANEN

MÄNTSÄLÄN KUNNAN KUVA-ARKISTO

Vanha kartta paljastaa, miten kosken vesivoimaa osattiin hyödyntää sahauksessa ja myllyissä Nummen kylässä. G. W. Ladaun piirtämä kartta vuodelta 1782. Krigsarkivet, Tukholma.

2 Metsän viljaa

Metsästyksellä oli ollut suuri merkitys mäntsäläläisten alkuasukkaiden taloudessa. Kaskeaminen muutti keräilijä-metsästäjän asuimistavan kiinteäksi, mutta samalla se vaati runsasta työpäntä ja monikymmenkertaisen metsäalan myöhäisempään peltoviljelykseen nähden. Kaskiviljely oli kuitenkin aikanaan järkevä metsänkätömuoto; vilja ja nauris kasvoivat hyvin palaneen puun ravinteilla.

Kaskiviljelyn tarvitsemat metsäalat loppuivat lähestyttäessä 1900-lukua. Valtiovalta oli ollut pitkään kaskiviljelymenetelmää vastaan. Mäntsälässä kaskettiin vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, mutta poltto oli silloin peltoviljelyn ensivaihe. Peltoviljely itsessään vaikutti pysyvästi metsäiseen kulttuurimaisemaan, raivattiinhan uusi pelto juuri metsään.

Metsä ravitsi karjan. Lehmien, hevosten ja muiden kotieläinten liikkuminen metsässä ei ollut ongelmantonta, sillä puuntaimet ja nuoret oksat kelpasivat hyvin kotieläinten ruuaksi. Siksi talolliset eivät mielellään päästäneet maata omistamattomien karjaa met-

siinsä. Metsissä liikkui 1800-luvulla susia ja karhuja, joiden loitolla pitämiseen tarvittiin paimenta. Lehtipuiden oksia kerättiin talveksi erityisesti lampaille. Karjataloudessa lannalla oli suuri merkitys. Se otettiin navetassa talven kuluessa havukuivikkeisiin sekoituneena tarkasti talteen. Loppupalvesta lannoite levitettiin saven kera pelloille.

Mustikkaa ja puolukkaa kerättiin Mäntsälässä niin kuin muuallakin Suomessa. Sienet eivät yhtä luonnollisesti kuuluneet ruokavalioon kuin Itä-Suomessa. Sienivalistus ja siirtoväen sienituntemus muuttivat hitaasti paikallista ruokakulttuuria.

Kesällä piti käydä mustikkametsässä ainakin kerran päivässä marja-aikana. No, mikäpä oli metsään mennessä. Matka oli lyhyt, vain maantien toiselle puolelle ja siitä Landenin navetan sivusta Nykullan metsään. Siellä oli paljon suuria, hyviä mustikoita. Osa marjoista meni suuhun ja osa mukiin, mutta aikaa-han meillä tytöillä oli marjojen poimimiseen. X, sivut 111-112.

MÄNTSÄLÄN KUNNAN KUVA-ARKISTO/F. VILJAMAA

Metsällä oli tärkeä merkitys entisaikojen karjataloudessa.

3 Torpat ja kartanot

Tiloja syntyi ja autioitui, myös niiden omistussuhteissa ja metsän käyttöoikeuksissa tapahtui muutoksia. Taustalla olivat sodat, veronmaksukyvyyn heikkeneminen, perintöongelmat, katovuodet, isojako, tilojen ostamiset ja pakkolunastukset. Maata ja metsää omistavien ja omistamattomien välimatka oli suuri.

Vahva kartanolaitos kehittyi Mäntsälään 1600-luvulta lähtien. Omistussuhteissa ja taloudessa tapahtui muutoksia mutta huonoinakin aikoina pärjättiin. Säätyväki eli turvampaa elämää verrattuna köyhiin talonpoikiin ja vuokralla asuviin torppareihin sekä tilattomaan väkeen. Kartanonomistajilla oli taloudellista liikkumavaraa kouluttautumiseen, matkustamiseen, rahoitusjärjestelyihin ja yrittämiseen. Siksi monet uutuudet levisivät kartanoiden kautta. Näin hiljalleen esimerkiksi peruna korvasi kaskinauriin rahvaan ruokapöydässä.

Mäntsälässä oli 250 torppaa 1800-luvun alkupuolella, niistä lähes 200 kartanoiden yhteydessä. Pian torppia oli jo lähes kolmesataa, viidennes enemmän kuin talollisia. Torppari maksoi vuokransa päivätyönä, jonka pituus 1900-luvun alkupuolella oli 13 tuntia. Isohkolla torpalla oli viikossa velvoitteena

1.ksi. Pelloksi ja niityksi saavat laittaa niin paljon kuin itse halajavat ja maa myöden antaa; huoneen rakennus-aineita, itselle tarvittavia kalupuita, aidas-, ja sonta-aineita, sekä polttopuita saavat ottaa talon yhteisestä metsästä, josta myös saavat joka vuosi taittaa tuhatta vihkoa lehtiä, ehdolla että rangoiksi kokoavat niin hyvin havu- kuin lehtipuutkin ja jos eivät itse tarvitse näitä rankoja, niin saa talo ajaa ne omaksi hyväksensä.

2.ksi. Mitä pelloksi ja niityksi tehtävältä maalta kaatavat puita, niin saavat niistä, sen osan jota eivät itse tarvitse, myöskin myydä; mutta muutoin on kielletty kaikenlainen metsän- ja eläimen muonan myyminen.

4.ksi. Torpan eläimet saavat käydä laitumella talon yhteisessä metsässä.

Torpan kontrahtikirja vuodelta 1883. XVI, sivut 7-8.

SIMO VIRTANEN

Alikartanon päärakennus valmistui vuonna 1805.

kolme työpäivää ja niiden lisäksi 30 erillistä apu-työpäivää. Sellaisena päivänä torpan omiin töihin ei jäänyt aikaa.

Maanomistaja sopi torpparin kanssa päivätöistä sekä metsänkätöoikeudesta. Sopimukseen saattoi kuulua oikeuksia tarve- ja polttopuiden ottoon, kaskan tai pellon raivaamiseen, metsälaiduntamiseen, metsästykseseen, havuhakkeeseen ja lehdestämiseen sekä polttopuiden ja hiilien myymiseen.

Metsänkäytön hyödyntämisen ristiriidat olivat arkipäivää 1900-luvun alussa, jolloin torpparikysymys alkoi olla todellinen ongelma. Teollisuuden puuntarve nousi samaan aikaan uusiin mittoihin omavaraisen metsänkäytön rinnalle. Torpparivapautuslaki astui voimaan 1918, ja sen myötä maanvuokraajat saivat lunastaa tilat itselleen. Lunastetulla torpalla saattoi olla metsämaata 20 hehtaaria, viljelyskelpoista maata puolet vähemmän. Osa mäntsäläläisistä torpista itsenäistyi aiemmin.

MÄNTSÄLÄN KUNNAN KUVA-ARKISTO/1. ASPELUND/ E. VIITALA

Mäntsäläläisiä juhlan ja työn lomassa.

4 Omavaraistaloudesta kohti sahateollisuutta

Rahvaan metsänkäyttökulttuuria on monesti kutsuttu metsänhävittämiseksi, suruttomaksi metsänkäytöksi ja metsien riistämiseksi. Kaskeaminen, rakennus-, tarve- ja polttopuiden hankinta, metsälaiduntaminen ja muu kansanomaisen metsänkäyttö olivat aikanaan täysin ymmärrettäviä metsänkäyttömuotoja.

“Lukkarin perunamaaksi” nimitetyn pienen pellon vieressä oli sysimiilu, jota Terva-Jussiksi kutsuttu mies hoiteli. Hän kierteli eri taloissa miilun polttajana. Taloissa tarvittiin pajahiiliä. Oli jännittävää kulkea iltaisin sysimiilulle. Sinne vietiin perunoita ja lanttuja. Ja niitä sitten paistettiin. Hämärinä iltoina sitten istuttiin syömässä näitä herkkuja. I,sivu 205.

Kruunulla oli huoli metsien riittävydestä 1600-luvulta lähtien. Valtio pyrki ohjaamaan alaisiaan valtiolle tärkeisiin metsänkäyttötapoihin kuten hiilen tuotantoon rautaruukkeja varten. Raudan päätuotantoalueet olivat tosin Ruotsissa, mutta kruunun ajatukset heijastuivat Mäntsälään asti. Kellokosken ruukki perustettiin nykyisen Tuusulan alueelle 1700-luvun lopulla ja hiilen toimittajia tarvittiin lähialueilta. Tämän päivän metsänhakkuissa löytyy jälkiä taannoisista hiilimiiluista. Tuotannosta osa meni ruukin tarpeisiin mutta puuhiiltä tarvitsivat myös kyläsepat. Heitä oli kolmisenkymmentä 1900-luvun vaihteen Mäntsälässä.

MÄNTSÄLÄN KUNNAN KUVA-ARKISTO

Kevään varmin merkki oli tukkipoikien ilmestyminen jokien rantapenkereille. Heitä ilmestyi kaikkialle, silloille ja kyläraitille.

Paikalliset olot aiheuttivat myös ristiriitoja. Ongelmia syntyi esimerkiksi yhteisten metsien sisäisissä tai kylien välisissä omistussuhteissa: kuka kaskesi yli rajojensa, kuka otti metsästä liikaa puuta tai missä tilaton väki sai käyttää karjaansa. Silloiset ongelmat olivat arkisia asioita siinä missä tieosuuskuntien ongelmat tänä päivänä.

Mäntsälässä saatiin isojako valmiiksi 1800-luvun alkuun mennessä. Lukuisat peltotilkut ja muut maalat koottiin yhtenäisiksi alueiksi ja yhteisestä metsästä lohkaistiin kullekin oma metsäalue. Tilat saivat suuren päätösvalan omistamilleen maille.

SIMO VIRTANEN

Puiden kuljetus on siirtynyt maanteille.

Käsin tai vesivoimalla sahatun myyntipuun määrät nousivat Suomessa tasaisesti 1700-luvulta lähtien. Vuonna 1725 aloittanut Alikartanon saha kasvoi yhdeksi Uudenmaan suurimmista kauppasahoista. Nummisten kosken partaalla sijainnut laitos möi lautoja myös ulkomaille. Nummisten koskeen rakennettiin myös Ylikartanon saha. Sen lisäksi perustettiin 1755 Sulkavalle ja hiukan myöhemmin Hautjärvelle kauppasahat. Uusia sahoja rakennettiin ja vanhoja lopetti. Kilpailua lisääviin uusiin tulokkaisiin ei aina suhtauduttu myötämielisesti.

Höyry ja sähkö tulivat veden voimalla toimivan sahauksen rinnalle ja tilalle 1800-luvun loppupuolella. 1920-luvulla Mäntsälässä oli kymmenisen sahaa. Nummisten kosken partaalla sijainnut saha toimi 1960-luvulle saakka.

Sahapuuta uitettiin jokia pitkin muuallekin kuin pitäjän omille sahoille. Tänä päivänä sahaustoiminta Mäntsälässä on pientä esimerkkinä Sälinkään Saha ja muutamat kotitarvesahat. Tukkeja kuljetetaan muun muassa lähikuntaan Kärkölään Koskisen Oy:lle. Samainen sahattu puu saattaa kulkeutua takaisin Mäntsälän Sahalle, joka on keskittynyt höyläykseen ja ulkomaanvientiin menevän puun jatkojalostukseen.

SIMO VIRTANEN

Nummisten kosken äärellä sijaitsevat patolaitteet kertovat entisaikojen vilkkaasta sahaustoiminnasta.

5 Lankarullia, tulitikkuja ja puutaloja

Kaukaan Rullatehdas perustettiin Mäntsälän Ohkolaan, jonka lähiseudulla kasvoi koivuvaltaisia metsiä. Lankarullien valmistus alkoi 1875. Sata työntekijää valmisti lähes 37 miljoonaa lankarullaa vuodessa tehtaalla huippukaudella 1800-luvun loppuvuosina. Raaka-aineen hyötysuhde oli pieni, sillä lopputuotteeksi jalostui kymmenesosa 11 000 kuutiometrin puuerästä. Tehtaalla puujätekasat kasvoivat kasvamisestaan, vaikka paikkakuntalaiset saivat ostaa puujätettä halpaan hintaan. Kaukaa siirtyi vuonna 1898 Nastolaan toiminnan laajennustarpeiden ja koivumetsien ehtymisen takia.

Kaukaan Rullatehtaan kiinteistön tiloihin tuli Suomen Vanutehdas. 150 työntekijää valmisti vuonna 1915 esimerkiksi 87 600 kiloa selluloosavanua, joka oli sillä hetkellä yrityksen tuottoisin artikkeli. Tehtaalla oli myös paperikone, jonka myötä tuotantoon kuului paperisia lattiamattoja, pukukankaita, säkkikankaita ja ikkunaverhoja.

Mäntsälässä toimi useita tulitikkutehtaita 1870-luvulta 1930-luvulle asti. Lähialueiden haapametsät edistivät tuotannon sijoittumista Mäntsälään. Alkuvaihe ei ollut helppo, sillä kunta yritti estellä ensimmäisen tehtaalla tulemistakin palovaaraan

vedoten. Kunnallislautakunta yritti estää myös tehtaalla perustajan muuttamisen Mäntsälään.

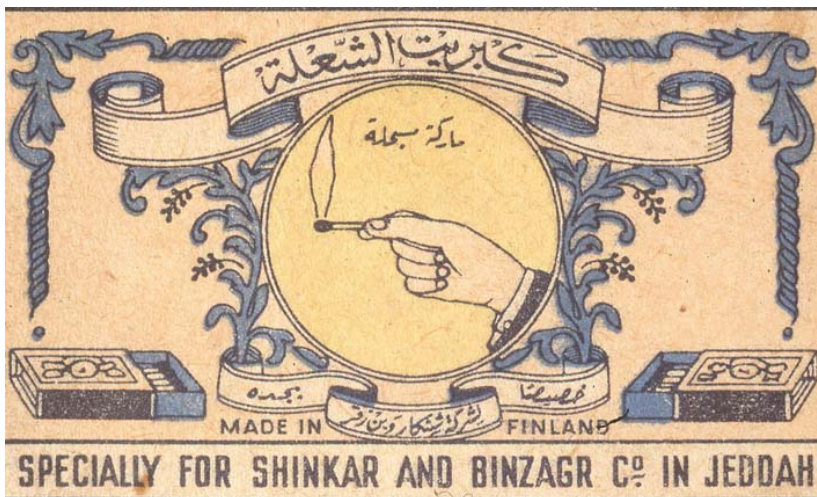
Tehtaissa oli runsaimmillaan 300 työntekijää, mutta kaikkiaan tulitikkutuotanto työllisti kokoamisaikavaiheessa ja muulla tavoin tuhat perhettä. Mäntsälä oli tunnettu tulitikkupaikkakunta myös ulkomailla. Parhaina vuosina 1910-luvulla Mäntsälässä tuotettiin yli 120 miljoonaa tulitikkurasiaa, puolet koko Suomen tuotantomäärästä.

Puuta tarvittiin kaikkialla. Sälinkään lasitehdas, Alrikartanon kalkinpolttamo, Ylikartanon viinanpolttimo ja Mäntsälän Oluttehdas tarvitsivat puun lämpövoimaa samoin kuin eri paikoissa käytössä olleet höyrykoneet. Ensimmäiset sähkölaitokset toimivat puulla. Sääksjärvelle perustettiin 1918 sähkölaitos, jonne osakkaiden tuli tuoda kyynärä metrin pituisia halkoja lamppua kohden. Lähes 200 syltä koivu- ja sekahalkoja kului vuodessa veden kuumentamiseen höyryturbiinissa. Lamppujen tarkastaja kulki taloissa valvomassa, että poltettavia lamppuja oli tuotua puumäärää vastaava määrä.

Mäntsälän puulla tuotetaan sähköä ja lämpöä tänä päivänä isoissa laitoksissa. Muutama suuri yritys

valmistaa talopaketteja, hirsimökkejä ja muita puurakennuksia, yksittäisiä puurakennusten tekijöitä löytyy useita. Puu- ja metsäalan muuta toimintaa ovat esimerkiksi puutavaratuotekauppa, puunkorjuu, halkojen myynti ja puupaneelien valmistus.

Mäntsälän tulitikkuja vietiin moneen maailman kolkkaan.

MÄNTSÄLÄN KUNNAN KUVA-ARKISTO

Tulitikkurasiat tehtiin kotityönä. Tehtaalla naiset hakivat kesällä käsikärryillä ja talvella kelkalla tarvittavat aineet. Niihin kuului faneerista rasia pohja, sivut ja askin päällinen, paperirulla ja liisteriä, joka oli keitetty perunajauhoista. Kotona oli heillä pöydässä loisi, jonka ympäri sivufaneeri kierrettiin. Asetettiin pohjalappu paikoilleen ja liimapaperi yhdistettiin. Rasiaa päälliset liimattiin käsin. X, sivu 171.

6 Metsästä kotiin ja myytäväksi

Mäntsälässä oli 1800-luvun alussa vain muutamia eri alojen ammattikuntia. Monien alojen työ oli säännösteltyä eikä erikoisalojen ammattilaisten apuun voinut tukeutua niin kuin nykyisin. Omavaraistalouden aikaan oli kuitenkin opittu tekemään monet työrupeamat omin käsin. Puhdetyöt kuuluivat jokaisen talon iltaohjelmaan. Veistelyt ja muut työt tehtiin pärevalon ja takan valossa ennen öljylamppuja.

Vuodenajat rytmittivät tekemisiä. Hirsien ja huhdan kaato oli hyvä saada valmiiksi huhtikuun loppuun mennessä ennen peltotöitä. Tuohi irtosi parhaiten koivusta kevätkesällä, jolloin ne irrotettiin levynä kattotuohiksi tai siisona esimerkiksi tuohivirsuihin. Pajunkuoret irrotettiin kesäkuussa ja kuivattiin myytäväksi paikalliselle nahkurille tai apteekkarille. Marjojen keruuajana aloiteltiin monia muita syyspuolen töitä. Metsänkaato ja kuljetus työllistivät

talvisin kotitiloilla ja ansiotyönä myös muualla. Puut vedettiin hevosella ja reellä kevääseen mennessä jokien varsille, josta ne vesien sulettua uitettiin edelleen.

Mäntsälän Oluttehtaan osakas K.J. Hahl haaveili isoista tuotantomääristä käynnistäessään Nykullan Sorvaus- ja puusepäntehtaan 1884. Viisi vuotta toiminut tehdas valmisti muun muassa ajorattaita, pyöriä, tuoleja ja huonekaluja. Tarkoituksena oli myös jalostaa koivusta tuotteita, jotka ostajat voivat itse koota ja viimeistellä kotonaan.

Mäntsälässä on toiminut monia puusepäneliikkeitä, puusepille ja kirvesmiehille on riittänyt töitä. Tänä päivänä eri alojen yrittäjiä löytyy puunkaadosta ja polttopuukaupasta hirsirakentamiseen, höyläykseen ja pienesineiden tekijöihin. Metsä- ja puuyrittämisen rinnalla on hyvä muistaa, että moni kotoinen puuaskare on nykyajan vapaa-ajantoimintaa ja samalla omavaraistalouden jatkumoa.

MÄNTSÄLÄN KUNNAN KUVA-ARKISTO/P. AVOMEREN KOK.

Taitavat tekijät erikoistuiivat ja valmistivat kotiteollisuustuotteina esimerkiksi kattopäreitä.

Pihkaa kerättiin omaan ja teollisuuden käyttöön, erilaisia vihreitä kasveja kuivattiin ravintokäyttöön. Saunavastojen lisäksi, lehtipuukerppuja ja männyn oksia karjalle... Paperinaru/lankunpala toimi kenkänä, noin kuvainnollisesti sanottuna... Puusepät tekivät puusta mitä vain. Ollilan Mattikin, muutamalla höylällä ja taltalla sekä pienillä pellinpalasen tapaisilla puukonnysillä teki melkeinpä mitä vain. Lihatiinut, saavit, pyykkipunkat ja pärekorit syntyivät hänen tuvassaan, tilaajan vaatimusten mukaisesti. Suuri puuastia veti sisäänsä reilusti yli satakiloisen sian ja koreista suurimpia olivat ruumenkopat. XIV, sivu 95.

Puutuotteiden myyntiä Mäntsälän Torpparimarkkinoilla.

Vuosina 1904–1935 toimineen Saaren Tulitikkutehtaan väkeä vuonna 1917.

7 Metsänhoitoa ja kulttuurimaisemia

Metsänhoidolliset kysymykset alkoivat kasvaa yleiseksi huolenaiheeksi 1800-luvun kuluessa, ensin valtion metsiä ja myöhemmin yksityismetsiä koskien. Perinteiset metsänkäyttötavat törmäsivät yhä useammin teollisuuden puunhankintaan. Vuonna 1887 perustettu Mäntsälän Isäntäyhdistys näki tärkeäksi herättää kansan huomion ”järjestetyn metsänhoidon hyödyllisyyteen”. Samalla oltiin huolissaan kotiteollisuuden ja yleensäkin maaseutuelinkeinojen edellytyksistä.

Mäntsälän Metsätalousyhdistys perustettiin ensimmäisten joukossa vuonna 1908. Maanviljelysseura oli järjestänyt aiemmin metsänhoidon neuvontaa ja metsänhoitokilpailuja. Neuvojat kiinnittivät huomiota esimerkiksi ”järkiperäiseen kotitarvehakkaukseen”, metsänhoitomiesten ja ostajien suhteeseen sekä kansallisomaisuuden vaalimiseen metsiä hoitamalla.

Puun hintaakin tarkkailtiin. Neuvoja valitteli ostajien rullapuista ja haloista maksamaa alhaista hintaa vuonna 1908. Perinteistä metsänkäyttöä kehitettiin metsänhoidollisesti järkeväksi: riukuaitoihin ja heinäseipäisiin käytetty puu harvensi sopivasti metsää.

Mäntsälän Metsänhoitoyhdistys perustettiin vuonna 1935. Jäsenmäärä kasvoi alun 19 jäsenestä yli kymmenkertaiseksi 20 vuodessa, vuoteen 1985 mennessä oli lähes 800 jäsentä eli kaksi kolmasosaa metsänomistajista.

Metsämaisemaan kuuluvat avohakkuut, ojitukset, taimikonhoito, metsäautotiet, maanmuokkaus, lannoitus ja metsänviljely. Samalla metsät ovat osa laajempaa kulttuurimaiseman muutosta, johon kuuluvat soranotto, teiden ja rautateiden rakentaminen, sähkölinjat, kaasuputkilinjat ja muu rakentaminen.

Antoivat vielä raivauskelpoista maata metsästä. Vatinummella, sieltä tiettömän taipaleen takaa. Raivatkaa lisää peltoa. Saatte palkkionkin. Niin nämä sodan jo rasittamat miehet, rakentajat, narrattiin pellon tekoon käsipelein. Hevonen apuna tuli noin hehtaarin peltoalue. Kaura kasvoi miehen mittaiseksi ja jäi vihreäksi. Perunoista tuli tupisia. Ainoa joka viihtyi oli heinä. Käärmeitä vilisteli heinien seassa. Saatiin heinät kuitenkin korjattua, Ne pantiin pellon laitaan rakennettuun latoon. Heinää ei kuitenkaan voitu kuljettaa lehmille, kun tie puuttui. Sitä ei kerta kaikkiaan saatu tuotua kotiin. Tänä päivänä noilla pelloilla kasvaa noin 30-vuotias kuusikko. Naapurin lato on purettu pois. Meilläkin kuuset piirittävät tätä ”muinaismuistoa” ahnaasti. XV, sivu 48.

SIMO VIRTANEN

Luonnon- ja ympäristönsuojelusta on tullut olennainen osa metsätalouden ympäristönhallintaa. Lahoavat puut ovat monen hyönteislajin koti ja ravintoa.

Tulella on ollut suuri merkitys kaskiviljelyssä. Nykyään tulta hyödynnetään metsämaan kulotuksessa, joka parantaa maan ravinnetaloutta.

Mäntsälän metsämaisemissa on puutalouden vaikutuksesta tapahtunut monenlaisia muutoksia.

8 Tulevaisuuden puu

Mäntsälään oli syntynyt sotavuosiin mennessä yli 400 uutta itsenäistä tilaa ja monet pienet tilat olivat saaneet lisämaita. Maanhankintalakiin perustuen Mäntsälään perustettiin sotavuosien jälkeen yli 400 uutta tilaa. Ne pystyivät myymään metsistään puuta, pienien asuntoviljelytilojen metsät riittivät vain kotitarvekäyttöön. 1960-luvun lähestyessä Mäntsälässä oli yli 1500 tilaa, joista yli puolet oli syntynyt valtion asutustoiminnan tuloksena.

Maa- ja metsätalous olivat kuitenkin tehostumassa. Väkeä ei entiseen tapaan tarvittu pelloilla, metsissä eikä uittoväylillä. Metsäautotieverkko mahdollisti kuorma-autojen pääsyn metsiin hakkuukoneen ja metsätraktorin avulla syntyneiden puupinojen äärelle.

SIMO VIRTANEN

Kulttuurinen näkökulma kasvaa metsän taloudellisen ja ekologisen tarkastelun rinnalle. Kulttuuri ei tarkoita ainoastaan vanhoja edesmenneitä perinteitä (perinnekulttuuria), taiteen helmiä (korkeakulttuuria) tai tavallisesta arjesta poikkeavia käytäntöjä.

Kulttuurinen näkökulma tarkastelee metsää osana ihmisen muuttuvaa ajattelua ja toimintaa. Tämän päivän tekemiset ovat osa menneisyyttä taustanaan koko se oppimistapahtuma, jossa ihmiset keskenään jakavat ja hyödyntävät tietotaitoa. He tulkitsevat, soveltavat ja kehittävät uutta, mutta joskus myös unohtavat ja epäonnistuvat. Dynaamisella jatkumolla vanha ei ole vanhaa eikä uusi uutta.

Muutokset synnyttävät myös kysymyksiä. Olisiko tulitikkutehtailla ollut jatkumisen edellytyksiä? Miksi Nykullan Sorvaus- ja puusepäntehtaan toiminta sata vuotta sitten ei noussut ikealaiseksi menestystarinaksi? Voiko nykyisten toimijoiden rinnalle nousta uudenlaisia metsä- ja puutekijöitä? Millainen kulttuuri- ja yritysilmasto innostaa paikalliseen metsien monikäyttöön?

Talonrakennus hyödyntää puuta monipuolisesti myös tulevaisuudessa.

SIMO VIRTANEN

Metsäkulttuuria on myös metsien muuntuva käyttö, kuten kantojen hyödyntäminen bioenergiana.

Kirjallisuutta

SIMO VIRTANEN

Mäntsälä Seuran kotiseutukirjasarja I–XVII:

I Häi juu (1973).

II Voi häikäle (1975).

III Älkäis ny (1977).

IV Tot noin (1979).

V Voi hylky (1981).

VI Mikäs ettei (1983).

VII Kattos ny (1985).

VIII Ohhaa perin konua (1987).

IX On ai (1989).

X Peräjälkee kymmenes (1991).

XI Tuli yhrestoist (1993).

XII Kahrestoist (1995).

XIII Kohrasteekolmastoist' (1997).

XIV Eihää vaa neljästoist (1999).

XV Ei lisä pahaa tee (2002).

XVI Vähäsen vilmehtii (2005).

XVII Muistattenkos viäl (2008).

Saarenkylästä Sepänmäen käsityömuseoon siirretty aitta on Mäntsälän vanhimpia puurakennuksia.

Muita Mäntsälä-kirjoja

Martti Blåfield, Heikki Hyvönen ja Irma Lounatuori: Alikartano Frugård opas (1998).

Martti Blåfield (toim.): Mäntsälä 400 vuotta (1985).

Martti Blåfield ja Terttu Heikkilä: Mäntsälän Saaren kartano (1990).

Olli Elo ja Martti Blåfield: Saukon ja liito-oravan jäljillä (1999).

Mäntsälän historia I–III (1991–1997).

Mäntsälän metsänhoitoyhdistys 1935–1985 (1985).

Anneli Peltomäki: Tapahtumia Sääksjärven kylän historiassa (1987).

Anna-Liisa Salminen (toim.): Punaista ja valkoista arkea. Elmeri Tuomisen kirjoituksia (2008).

Osmo Viljanen: Käsityöläisten työtavat Mäntsälässä. Kotiseutututkielma.

Osmo Viljanen: Mäntsäläläisen maatilan vuotuistyöt (1988).